

DE WAARDE VAN CULTUUR

EEN ONDERZOEK NAAR HET MEETBARE EN ONMEETBARE

DE WAARDE VAN CULTUUR

EEN ONDERZOEK NAAR HET MEETBARE EN ONMEETBARE

De tekst van dit boekje is van de hand van Patrick De Rynck.

Hij volgt het inhoudelijke vertoog van en is rechtstreeks gebaseerd op het uitgebreide rapport 'De waarde van cultuur' van de auteurs Sophie Elkhuisen, Pascal Gielen, Quirijn van den Hoogen, Thijs Lijster en Hanka Otte (Onderzoekscentrum Arts in Society / Rijksuniversiteit Groningen).

Het is online verschenen mét de uitgebreide bijlage waarin alle geraadpleegde en geciteerde onderzoeken naar de waarden en effecten van cultuur kort worden becommentarieerd. Wie meer wil weten en dieper wil graven, kan hier terecht:

www.vlaanderen.be/cultuur

Geschatte leestijd: 1,5 uur

Verhoopte nawerking: levenslang

De onderzoeksopdracht "De waarde van cultuur" gaat uit van de volgende steunpunten en werd gerealiseerd met steun van het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media en in samenwerking met het onderzoeksplatform Cultuur: Socius, Locus, Cultuurnet Vlaanderen, FARO, Vlaams Theaterinstituut, Bibnet, Circuscentrum, BAM, Forum voor Amateurkunsten, Demos, Stichting Lezen, Muziekcentrum Vlaanderen en Vlaams Architectuurinstituut.

INHOUD

- 6 Een onbescheiden, gemeen boekje
- 8 Voorwaarden en waarden
- 9 Cultuur zoals ze is
- 12 I De maat en de onmaat.
Over de Drie Werken van Cultuur
- 22 II Gemeten cultuur, een kleine inventaris.
Over wat cultuur met een mens en een samenleving doet
- 36 III Cultuur, autonomie en de Vlaamse gemeenschap.
Over de fundamente
- 48 Cultuur zoals ze is. Bis

DIT IS EEN ONBESCHIEDEN BOEKJE.

JE LEEST HIER

Waarom cultuur **zin** geeft aan een mensenleven

Waarom cultuur het **fundament van een samenleving** is

Waarom cultuur dus een uiterst zinvol en **fundamenteel beleidsdomein** is

It's culture.

DIT IS OOK EEN GEMEEN BOEKJE.

JE LEEST HIER

Dat de kern van cultuur sociaal is: cultuur geeft **vorm aan het samen leven**

Dat cultuur **iets gemeens** doet: cultuur vormt en verandert gemeenschappen

Dat cultuur een **eigen(zinnige) manier van kennen** van de wereld met zich brengt

Dat meedoen aan cultuur mensen **mentaal en fysiek gezonder** maakt

Dat cultuur tot een **grotere emotionele betrokkenheid** en meer zelfreflectie leidt

Dat cultuur bijdraagt aan de **economie**

Dat cultuur de **sociale banden** tussen mensen versterkt, in de eigen groepen en daarbuiten

Dat een levendige en democratische gemeenschap een gemeen nodig heeft,

een vrije en gedeelde ruimte waarin meningen, gedragingen, leefstijlen... voortdurend mogen botsen

Dat **politieke en economische crisissen** ook verband houden met te weinig aandacht voor cultuur

Dat empirisch onderzoek een **grote blinde vlek** vertoont wat betreft 'cultuur als zingever', haar belangrijkste waarde

stupid.

DIT BOEKJE IS OOK EEN UITNODIGING

Van de culturele sector

Aan de samenleving en haar vertegenwoordigers

Voor begeisterende gesprekken en discussies

Over het belang van cultuur

VOORWAARDEN EN WAARDEN

Vrije meningsuiting

Lichamelijke onschendbaarheid. Geen discriminatie

Werk en een inkomen met bestaanszekerheid

Levenslang kunnen leren

State of the art gezondheidszorg

Economische bloei

Je vrij kunnen verplaatsen

Een democratie met veerkracht

Sociale bescherming

Een leefbare planeet

Het is allemaal ontzettend belangrijk. Levensbelangrijk.

Voor mensen en gemeenschappen.

Maar: het zijn geen doelen op zichzelf. Het zijn voorwaarden.

Ze komen vóór de waarden.

De waarden van een zinvol en betekenisrijk leven.

Zo'n leven is altijd samenleven. Dat sociale, dat is de kern van cultuur.

CULTUUR ZOALS ZE IS

Wekelijks komt in onze gemeente een groep mensen informeel samen, een initiatief van een sociaal-culturele organisatie. Het zijn mensen die in financieel moeilijke omstandigheden leven, nieuwkomers van overal in de wereld en vrijwilligers. Er wordt gebabbeld over het leven zoals het is. In het Nederlands, want dat is een van de bedoelingen. Voor de nieuwkomers is het initiatief een belangrijk sociaal contact, net als voor de mensen in armoede. Het onderscheid tussen witte en gekleurde armoede valt hier weg. Veel van de vrijwilligers hebben een werkend leven achter de rug. Hen ronselen hoeft niet: de organisatie zorgt ervoor dat ze lokaal goed zichtbaar is. Zo komen vrijwilligers vanzelf af op dit ook voor hen boeiende initiatief.

Wat gebeurt hier? Nieuwkomers maken kennis met 'geboren' kenners van de lokale cultuur. Die kenners leggen contact met mensen uit andere culturen, die bijvoorbeeld het begrip 'armoede' anders invullen. Gedachten, ideeën en tips worden uitgewisseld, er wordt (talen)kennis opgedaan en er wordt als vanzelf stilgestaan bij de gelijkenissen in de verschillen, en omgekeerd. Er wordt wel eens gegniffeld om elkaars rare gewoontetjes. Ontmoeting-in-diversiteit is een welbewuste keuze van de organisator. Dit initiatief verandert de samenleving, op het microniveau van de deelnemers en hun omgeving.

In onze regio weegt iets onuitgesproken uit het verleden op het samenleven. Er rust een taboe op het onderwerp. Er doen verhalen de ronde over, maar die leiden hun eigen leven. Niemand weet er nog het fijne van, het is verdrongen en tegelijk levend. Tot het lokale museum en archief uit hun collecties en fondsen het verhaal bovenspitten. Er wordt een documentaire over gemaakt en een tentoonstelling over georganiseerd, met medewerking van hedendaagse kunstenaars uit de gemeenschap. Een auteur schrijft er een boek over, cultuurcentra maken er een seizoensthema van en de bibliotheken doen mee. De levendige discussies die al dat culturele geweld met zich brengt, werken helend voor de gemeenschap, blijkt achteraf.

Wat gebeurt hier? It's history, stupid. De geschiedenis werkt langer en krachtiger door dan we op het eerste gezicht merken. De erfgoedsector verzamelt en bewaart bronnen om geschiedenissen te onderzoeken en te ontsluiten. Dat leidt vaak tot correcties op verhalen en tot nieuwe verhalen over oude 'histories'. Vaak zijn ze verhelderend voor het heden, en dus voor de toekomst.

Voor een eigen tentoonstelling in een kleine galerij maakte een fotograaf bijzondere portretten van mensen met dementie. Dat is in onze stad ongezien. De expo maakt grote indruk. Een lokale organisatie pikt dit op en zoekt middelen voor een grootser project. De foto's worden gigantisch uitgegroot en op centrale plaatsen in de stad opgehangen: het centraal station, de winkelstraat, drukbezochte plekken... Hun boodschap: mensen met dementie zijn mensen zoals u en ik. Het project brengt heel wat teweeg en leidt tot een tiendaagse met toneelvoorstellingen, straatacts, infosessies, Turks poppenspel over het thema, opendeurdagen in zorgcentra enzovoort. De lokale overheid pikt het op en neemt een betere omgang met mensen met dementie in haar beleid op.

Wat gebeurt hier? Een kunstenaar doorbreekt een ingesleten gewoonte: mensen met dementie tonen je beter niet. Die openheid wordt op stedelijke schaal versterkt en leidt tot een intense periode waarin dementie in een stad het centrale thema wordt, met kunst- en cultuurprojecten en met informatie over de ziekte. Ook andere gemeenschappen doen mee. De overheid speelt in op de latente behoefte die plotseling zichtbaar werd en probeert de aandacht te verankeren. Het aantal burgers met dementie neemt intussen almaar toe.

#1

DE MAAT EN DE ONMAAT

OVER DE DRIE WERKEN VAN CULTUUR

1. Mensen die samenleven delen iets. Ze hebben iets gemeen. Cultuur introduceert hen in die ‘sociale orde’. Dat is een praktijk van alledag. CULTUUR SOCIALISEERT

Een vrouw van tachtig, slecht te been, stapt een volle bus op. Een gast van twintig staat recht en biedt haar zijn plaats aan. Zo heeft hij het zijn ouders zien voordoen. Het is een betekenisvol gebaar.

Vlamingen hebben van oudsher een baksteen in hun maag. Zegt de gemeenplaats. Bij nader inzien is die steen zowat zestig jaar oud, toen in de woningnood na de Tweede Wereldoorlog wie wilde bouwen, bij voorkeur buiten de stad, subsidies kreeg. De tijden zijn veranderd, de clichématige baksteen rust nog altijd in de Vlaamse maag.

Kort na zijn geboorte krijgt een hindoebaby wat honing en boter op zijn tong, en fluistert de vader mantra's in het babyoor. Na enkele maanden worden de eerste haartjes afgeknipt, als een sacrament, en kan het leven als hindoe beginnen.

BETEKENISSEN DELEN

Hoe krijgt een mensenleven zin en waarde? Doordat we kunnen delen. Met een aantal mensen. We hebben met z'n allen iets gemeen. Zonder dat 'gemene' was het geen leven. Dan was elke handeling loos. Zinloos, want ongedeeld. Niet mee te delen. Geen verbinding.

Maar wát delen we? Betekenissen. Van objecten, handelingen, verbanden. We kunnen het er met mekaar over hebben. Die betekenissen zijn vertrouwd, gewoon. Ze hebben een verleden. We hechten er misschien aan. Herhalen ze. En we passen ze aan. Actualiseren ze. Stellen ze aan de orde. Geven er kritiek op. Kortom, we communiceren erover en ermee. Dat kan alleen omdat we die (veranderende) betekenissen gemeen hebben.

CULTUREN

Cultuur leert mensen dat gemene aan. Ze brengt hen de gangbare betekenissen bij: van manieren van doen, objecten, verbanden. Zo krijgt een mensenleven in zijn – let op het volgende woord – samenleving zin. Daarom is cultuur sociaal integrerend. Cultuur socialiseert.

Dat klinkt nogal algemeen (daar heb je het weer, het woord 'gemeen'). Je kunt het makkelijk concreter maken: er is een onderwijscultuur, een arbeidscultuur, een eetcultuur, een politieke cultuur, een economische cultuur, een sportcultuur, een kunstcultuur, een wooncultuur, een informatiecultuur, een cafécultuur, een zorgcultuur enzovoort enzovoort. In al die culturen kunnen we thuis geraken. Er zijn jongerenculturen, lokale culturen, alternatieve culturen, 'vreemde' culturen...

You name it. En nu we in het Engels bezig zijn: cultuur is een *way of life*.

Die culturen, *ways of life* – noem het deelidentiteiten – leven samen. Ze haken in elkaar, schuren tegen elkaar, komen in conflict met elkaar, raken in elkaar verweven, kruisen elkaar, bevruchten elkaar. Dat levert complexiteit, spanning, dynamiek op. Maar altijd weer kom je pas tot communicatie en tot een bindmiddel als er gedeeld wordt. Als er letterlijk zin gegeven wordt.

MEER WAARDEN

Veel van deze dagelijkse betekenissen blijven onder de radar van ons bewustzijn. Ze zijn ingesleten, gewend: ‘ze behoren tot onze cultuur’. We kunnen er ons ook bewust van worden. Alsof we buiten onszelf treden en naar onszelf kijken. Dat gebeurt nogal eens in een confrontatie: met andere ‘culturen’ of sociale ordes, van hier of ginder. Met ons eigen verleden, ver of dichtbij. Met kunst, die graag ongewoon doet.

De culturele sector lukt dat ‘naar onszelf kijken’ uit. Betekenissen bespreekbaar maken, ze blootleggen, doen botsen, veranderen, overbruggen...: het is een van de fundamentele bezigheden en bedoelingen van de sector. Zo werkt die aan een samenleving met meer waarde, betekenis en zin. Meer waarden, betekenissen en zinnen. Een rijkere samenleving.

“ *Een goed theaterstuk is tot op vandaag een aha-erlebnis. Ik laat me meevoeren in een levend spel van woorden, zang, dans, personages en enscenering, wat het dagelijkse ver overstijgt en me laat deelnemen aan iets metafysisch. Een derde dimensie die doet reflecteren over hoe en wat.*”

KAREL LANNOO, DIRECTEUR VAN HET CENTRE FOR EUROPEAN POLICY STUDIES

“ *Laten we ons geen wereld voorstellen waar geen plaats is voor kunst of cultuur, want dat zou volstrekt onleefbaar zijn. Kunst en cultuur geven mensen een kans om deel uit te maken van een grootse traditie, die ons begrip van mens-zijn enorm vergroot en verrijkt.*”

DIRK DE WACHTER, PSYCHIATER EN PSYCHOTHERAPEUT

“ *Mijnheer Hoet heeft elk van ons verrijkt door kunst als een bindmiddel in ons leven een plaats te geven. Dat is een grote verdienste.*”

ERIC MORTIER, DIRECTEUR VAN HET UNIVERSITAIR ZIEKENHUIS GENT

Cultuur is waardenvol. (Vergeef ons het spellingsfoutje voor de goede zaak.) Het is een alledaagse sociale praktijk, overal waar mensen samenkomen. Allemaal doen we permanent aan cultuur, zeiden we hierboven. Zo krijgt het (samen)leven vorm en inhoud. Dat is een zeer brede, antropologische invulling van het begrip. Er is meer...

2. Cultuur vormt mensen. Ze doen kennis en vaardigheden op, leren wat een cultuur voor zichzelf belangrijk, mooi en nodig vindt, en wat niet. Daar zijn regels, maten, normen en ook gezaghebbende stemmen voor. Dit evolueert met de tijd. CULTUUR KWALIFICEERT

Met mes en vork eten. We leren het kinderen aan, vanzelfsprekend, maar eigenlijk is het een historisch gegroeide gewoonte in het Westen. (Die 'we' moet je dus flink inperken.) Het begon in 'hogere' kringen en werd vervolgens nagebootst in 'lagere' milieus. Het werd een kwestie van 'beschaving', het wegschaven van wat als 'ruw' werd beschouwd.

Vlaanderen heeft een bijzonder bloeiend kunstonderwijs voor kinderen, jongeren en volwassenen. In conservatoria, academies en elders worden de knepen van de vakken aangeleerd, de technieken, de regels van het toneel-, muziek-, teken- en schilderspel... Zeg maar: de nodige kennis en vaardigheden. Je leert er hoogtepunten uit de culturele en kunstgeschiedenis kennen. 'Het repertoire', de voorbeelden, de meesters...

Lang was in het Westen de suprematie van de Europese cultuur vanzelfsprekend, of minstens het heersende discours: in de politieke cultuur, de literatuur, de filmindustrie, het onderwijs, de museumcultuur... Door de toegenomen globalisering en verstedelijking kwam hier verandering in. Oude hiërarchieën staan op losse schroeven. Een cultuur blijkt hoe langer hoe minder één blok te zijn, van oudsher.

CULTIVEREN

Wat vindt een samenleving levensbelangrijk, belangrijk, minder belangrijk, onbelangrijk? Met welke vaardigheden, kennis en competenties ben je het best toegegerust om tot een gemeenschap, een cultuur te behoren? Erbij te horen. Of er bewust van af te wijken, ook een vorm van 'erbij horen'. Om een 'goede' zanger, bakker, danser, kok, architect, leraar, schrijver, schrijnwerker, acteur, verpleger enzovoort te worden. En wat moet een samenleving van zichzelf bewaren voor de volgende generaties?

Met deze vragen belanden we bij een ander en ouder cultuurbegrip: cultuur als beschaving, als 'gecultiveerd zijn'. Daar horen hiërarchieën, normen, waardeoordelen, keuzes en beoordelingen bij. Met min of meer objectieve en te meten maten en regels. De regels van de kunst. Die moet je kennen om op te klimmen, beter te worden, kwaliteitsvoller, 'gecultiveerder', een Meester misschien. Dat veronderstelt vorming.

KWALIFICEREN

Cultuur socialiseert. Dat zagen we hierboven. Een cultuur kwalificeert dus ook: ze rangschikt en ordent, en ze reikt die ordeningen aan in haar vorming, onder-

wijs, opvoeding, begeleiding, coaching... Dat zijn menselijke constructies, die met de tijd evolueren.

Tot voor enkele decennia was het behoorlijk duidelijk: de ene cultuur(praktijk) stond hoger op de ladder dan de andere. Mensen en instituties bepaalden dat, op grond van hun gezag. Hun ambitie: zo veel mogelijk mensen verheffen tot de hogere vormen. 'Kunst veredelt.' Cultuur maakt je meer mens. In het Latijn: *humanior*. Vandaar de *humaniora*, de dingen die van jou 'meer mens' maken. 'Volksverheffing': zo heette vroeger wat nu sociaal-cultureel werk is.

Dat is intussen ingrijpend veranderd: hoog en laag, Wagner en Willy Sommers, vliegen vrolijk door elkaar heen in het leven van mensen. Velen aanvaarden geen 'hogere' en geen zware canons meer. Postmoderne filosofen wilden niets liever dan (westerse) canons afbreken. Maar dát er keuzes gemaakt worden, oordelen geveld, onderscheiden gemaakt, onderscheidingen toegekend, prijzen uitgereikt, diverse 'pauzen' hun zware stem verheffen en de tijd zijn werk doet: dat blijft.

CONSTRUEREN

Net als bij het socialiseren kunnen we ook hier buiten onszelf proberen te treden: hoe maken we keuzes, vellen we oordelen, vormen we mensen? Wat zijn de geschreven en ongeschreven criteria, normen, waarden? Hoe ontstaat zo'n canon of regel of gezag? Hoe 'meten' we, wat is kwaliteit? Waar vinden de *clashes* plaats? Wat bevestigen we, wat verwerpen we, wat schuiven we naar voren als nieuw en belangrijk, als lerenswaard? Kwalificeren, dat is actief construeren en mensen toerusten.

“ *Niemand trekt in twijfel hoe Brussel meer en meer een internationale metropool aan het worden is. Een stad die van over de hele wereld politieke besluitvormers, lobbyisten en ondernemers aantrekt. Hoezeer Brussel een geboorteplaats is van kunst, cultuur, creativiteit. Met tempels als Bozar, Flagey en de Munt en de zo vele kunstenaars die zich in de Brusselse straten een weg banen naar de wereldtop. Het is duidelijk: over haar kwaliteiten zijn we het eens.*”

JO LIBEER, GEDELEGEERD BESTUURDER VAN VOKA

“ *Met kunst trachten we de mens naar schoonheid en goedheid te leiden tot een leven de mens waardig. Daarom moet kunst toegankelijk zijn voor iedereen.*”

REINHILDE DECLAIR, ACTRICE EN ARTISTIEK LEIDER VAN TUTTI FRATELLI

“ *Kunst en cultuur is de beste manier om jonge mensen de waarde te leren ontdekken van wat hen ligt en op die manier ook de waarde van werken. Te veel mensen zien creativiteit als een heel apart stuk van de opvoeding. Als een luxe. [...] Het besef dat creatieve vorming een van de pijlers is van kennisoverdracht, en niet een totaal andere pijler zoals veel ouders nog denken, is fundamenteel.*”

PETER ADRIAENSSENS, KINDERPSYCHIATER

Stel dat cultuur mensen socialiseert en hen vormt en introduceert in de wisselende hiërarchieën van waarden en van kennis. In de vertrouwde praktijken en de regels. Alleen dat. Dat is heel mooi. Maar zo staat een cultuur stil. De stilstand van de bestaande orde.

3. Een gegeven culturele ordening is verre van een noodlot. Individuen en groepen kunnen er een zelfstandige plek in verwerven, er hun autonome stem laten horen, nieuwe perspectieven en invalshoeken aanbrengen.

CULTUUR SUBJECTIVEERT

Fotografe Lieve Blankaert: "Niets is interessanter dan veranderen. Een mens blijft nooit zijn hele leven dezelfde. Ik hou ervan als alles wat ik zeker denk te weten door elkaar wordt geschud. Dan denk ik: ha, ik leef nog. [...] Ieder van ons wordt onder een zware culturele deken geboren. Dat besef je pas eens je diep in andere culturen durft door te dringen, want dan word je onvermijdelijk met je vooroordelen geconfronteerd."

Wanneer Europa in exposities tot diep in de twintigste eeuw uitpakte met z'n verwezenlijkingen, waren daar ook 'primitieven' te zien: zoals in een zoo kwamen bezoekers kijken naar hoe 'anders' – lees: onbeschaafd, raar – zwarte mensen of indianen leefden. In dezelfde periode dweept een kunstenaar als Picasso met kunst uit Afrika en elders. Hij doorbrak de regels van de kunst en bracht een nieuwe maat binnen. Die is intussen gemeengoed.

Dictaturen en strenge regimes hebben het moeilijk met kunstenaars. Alles moet binnen de vastgelegde maten passen, netjes gekaderd en beregeld zijn. Anders wordt het gevaarlijk, oncontroleerbaar, subversief (letterlijk 'omverwerpend', 'ondermijnend'). En dus moet je het vermijden, niet tonen, censureren, opsluiten, kapotmaken, brandmerken als 'Entartet', 'Ontaard', 'Onkunst'...

DE MAAT VAN DE MAAT

We hebben een sociale orde en er zijn hiërarchieën. Zo'n bestaande orde en zulke hiërarchieën leggen het leven niet eens en voor altijd vast. Individuen en groepen kunnen er zich een houding tegenover aanmeten: zelfstandig, autonoom, mondig, kritisch, alternatief, bevestigend... Ze kunnen de maat nemen van de maat en haar regels, ze kunnen een andere maat binnenbrengen. De maat veranderen, de sociale orde aan de orde stellen, de hiërarchie omvergooien. Of haar versterken, transformeren, muteren, bijsturen. Cultuur subjectiveert.

ALTIJD ANDERS

Dit is de harde kern van de cultuurzaak: er is altijd een andere blik en invalshoek mogelijk op de dingen. Altijd een ander perspectief. Die andere perspectieven worden aangereikt vanuit het verleden, vanuit andere culturen en vanuit de verbeelding. Alles wat is, kan ook altijd anders zijn. Objecten, handelingen, ideeën, visies, culturen... Mensen en groepen mensen dat essentiële inzicht bijbrengen, ook dat is het nut en de functie van cultuur. Is het 'alternatief' beter of interessanter? Niet noodzakelijk, maar het is er en het is goed dat het er is. En dat het eigenaardig is. Anders blijft alles altijd bij het oude.

ANDERE MATEN

Ook hierin ligt het specifieke van kunst en cultuur: dat ze niet de maat maar de onmaat cultiveren, de andere maat. Ze kunnen sinds de 19de eeuw iedere maat, identiteit, cultuur en elke regel – economisch, politiek, sociaal, medisch, ethisch... – aan de orde stellen. Dat is voor een levendige samenleving essentieel. Andere maten komen ook van andere culturen – een ruimer begrip dan 'etnisch andere culturen' – en van de mensen die vóór ons leefden. Ook zij kunnen over de tijd heen wat nu gangbaar is veranderen.

Het doorbreken van de maat en van 'de regels van de kunst' is in cultuur sinds de moderniteit een wenselijk gedrag. De regel doorbreken is de regel. De onmaat is het waarmerk van de avant-garde.

“ *Menselijke vooruitgang is alleen mogelijk door onaangepast gedrag.*”

HP MILIKOWSKI, IN ZIJN SOCIOLOGISCHE STUDIE LOF DER ONAANGEPASTHEID, 1967

“ *Boeken zoals Uncle Tom's cabin hebben in de VS een veel belangrijkere rol gespeeld om racisme te bestrijden dan alle filosofische traktaten die daarover geschreven zijn.*”

RICHARD RORTY, AMERIKAANS FILOSOOF

“ *In Leuven ging de wereld open, maar ik was ook nieuwsgierig naar wat daarbuiten gebeurde. Het is zoals lezen: je ontdekt subwerelden in de wereld.*”

KAREL DE BOECK, CEO VAN DEXIA

Iets om over na te denken

Voor cultuur zijn vorm en inhoud van de samenleving zelf haar *corebusiness*. Zonder beperking. Bont, botsend en veelstemmig. Uiteenlopend. Zoals het een democratie past. Cultuur probeert ook dingen uit: hoe kunnen we ons de samenleving anders verbeelden?

Volgens velen wordt dat hoe langer hoe meer ook de eigenheid van cultuur. De maatschappelijke verwachtingen die men van de culturele sector koestert, nemen toe. Waarmee we niet gezegd hebben dat er ook niet elders culturele reflexen zijn en culturele vragen leven: het onderwijs, de zorg, de economie, de politiek, welzijn... Maar de finaliteit is er anders. Voor cultuur zijn al deze 'culturen' net haar voorwerp en reden van bestaan. Ze zijn iets om over na te denken en mee aan de slag te gaan.

“ *Beschaving betekent dat variatie wordt toegejuicht omdat het de ontwikkeling van de cultuur bevordert.*”

GUUS KUIJER, HOE WORD IK GELUKKIG? EEN ZELFHULPBOEK, 2009

“ *Filosofie en religie formuleren waarheden, geschiedenis stelt de feiten vast, maar literatuur – kunst in het algemeen – zegt ons hoe en waarom mensen die waarheden en feiten beleven.*”

CLAUDIO MAGRIS, ITALIAANS AUTEUR

“ *Kunst heeft een vitale politieke functie, ook als ze inhoudelijk niet over concrete politieke onderwerpen gaat: omdat ze het voorstellings- en inlevingsvermogen ontwikkelt dat in de politiek centraal staat. [...] Als we willen dat de burger die deelneemt aan het publieke debat het sterke, onafhankelijke voorstellingsvermogen heeft van de kunstliefhebber, dan zullen we de onafhankelijkheid van de kunst zelf moeten beschermen tegen het moralisme, zowel religieus als seculier, waaronder ze altijd te lijden heeft gehad.*”

MARTHA NUSSBAUM, HOGLERAAR RECHTSFILOSOFIE EN ETHIEK AAN DE UNIVERSITY OF CHICAGO

Creativiteit en de creatieve industrie

Creatief zijn, innoveren, uniciteit...: het zijn de buzzwoorden van onze tijd. Iedereen creatief! Iedereen dus (een beetje) kunstenaar?

CREATIVITEIT?

Uiteraard is creëren – het woord betekent letterlijk ‘scheppen’, ‘voortbrengen’ – essentieel voor kunst. Maar niet alle creativiteit is kunst. In de kunst brengt creativiteit nieuwe... creativiteit voort. Nieuwe invalshoeken, perspectieven, interpretaties, manieren van uitdrukken. Creativiteit is de brandstof van de kunstmotor. Creativiteit zorgt in de kunst voor het perpetuum mobile. Elk kunstwerk schrijft zich in in een netwerk, een weefsel van eerdere en nog te maken kunstwerken. Kunst is een gesprek met het verleden en met de toekomst.

Dat is anders in de economie, de politiek, het onderwijs, de wetenschap. Daar zou zo’n mateloos creatieve houding instabiliteit, onzekerheid, stuurloosheid veroorzaken. Creativiteit: ja, maar met mate. Met maten. En met een ander doel: betere producten, een betere samenleving, beter onderwijs. Creativiteit met creativiteit en mateloosheid als doel: dat is eigen aan de kunst.

CREATIEVE INDUSTRIE?

Net daarom is kunst iets anders dan de creatieve industrie. Want daar geldt doorgaans de economische maat van de verkoopbaarheid en van de innovatieve mogelijkheden. ‘Out of the box denken’, zoals het in de creatieve industrie vaak luidt? Ja, ze doet dat het liefst binnen een berekenbare maat, een format. Anders dreigt het beoogde product een mislukking te worden. Een onberekend risico.

Kunst berekent geen risico’s.

*Wie een cultuurpolitiek of kunstenbeleid reduceert tot creatieve industrie, verengt cultuur tot een economische cultuur. Die wordt en neemt dan de maat.
Dat kan niet: kunst moet mateloos mogen zijn.*

#2

GEMETEN CULTUUR, EEN KLEINE INVENTARIS

OVER WAT CULTUUR MET EEN MENS EN EEN SAMENLEVING DOET

En dan nu: harde feiten! Welke effecten van cultuur zijn recent wetenschappelijk of empirisch bewezen? Hoe werkzaam is cultuur? Welke maatschappelijk gewenste uitkomsten realiseren kunst en cultuur? We geven in dit hoofdstuk de resultaten van bestaand, Vlaams en internationaal onderzoek.

Daar maakten we een inventaris van, op vijf domeinen. We beginnen bij ons brein, kijken vervolgens wat cultuur doet met de mentale en fysieke gezondheid, en welke waarden mensen nog zoal toeschrijven aan kunst en cultuur. Ons vierde domein is de band tussen cultuur en economie. We eindigen bij het sociale weefsel: maakt cultuur dat hechter, anders, meer divers? We scheiden de vijf netjes. Dat is een kunstmatige ingreep.

Maar er ontbreekt iets in ons kwintet, iets essentieels: de kwestie van kunst en cultuur als zingever.

“ *Kunst in al zijn verschijningsvormen is voor mij levensbelangrijk: de dagdagelijksheid is gewoon te banaal om leefbaar te zijn. Kunst biedt een blik op ‘het andere’, in welke vorm dan ook.*”

JAN DE CEUSTER, MANAGING DIRECTOR BIJ HET COMMUNICATIE- EN PR-BUREAU GRAYLING

“ *Centraal blijft de doelstelling dat leerlingen ervaren hoe in kunst en cultuur betekenis en zin kan worden gevonden. Het blijft moeilijk aangezien het hier gaat om een onmeetbaar proces – zo’n proces dat sommige bevlogen leraren op gang kunnen brengen.*”

RONALD SOETAERT, PROFESSOR AAN DE VAKGROEP ONDERWIJSKUNDE VAN DE UGENT

“ *Het verhaal van grootvader Urbain Martien heeft de Vlaming midscheeps geraakt. ‘Hoeveel mensen me al niet zijn komen zeggen: “Mijn grootvader was ook zo. Hij heeft nooit iets verteld. U hebt hem een stem gegeven.” Ze barsten in tranen uit als ze mij dat zeggen. Het verhaal van mijn grootvader blijkt een collectief verhaal. Een verhaal dat nog amper verteld werd, maar dat we allemaal in ons lijf dragen.*”

STEFAN HERTMANS, OVER ZIJN BOEK OORLOG EN TERPENTIJN

OPGEPAST: LEZEN VOOR GEBRUIK!

Onderzoekers die op zoek gaan naar de effecten van kunst en cultuur, vullen die begrippen heel verschillend in, maar altijd gaat het over 'georganiseerde cultuur', in de diverse deelsectoren: erfgoed, sociaal-cultureel volwassenenwerk en de kunsten. Meestal wordt onderzocht hoe deelnemers aan culturele activiteiten daarop reageren.

Al bij al kan er maar weinig echt worden 'gemeten'. Daarin schuilt een gevaar: *evidence based*-beleid is in. Dat wordt problematisch als de eis van de meetbaarheid de enige of de belangrijkste wordt in een cultuurbeleid, als dat beleid alleen of hoofdzakelijk wordt gebouwd op gemeten inzichten of kennis. Daardoor verdwijnt veel – en mogelijk zelfs de essentie – uit beeld en versmal je het cultuurbegrip, neem je geen risico's meer en dreigt de dynamiek stil te vallen.

Onderzoek naar de effecten en de werkzaamheid van cultuur heeft dus grote beperkingen. Meer nog: kunnen we de bijdragen van cultuur aan de samenleving wel écht vatten en meten? Hoe meet je immateriële waarden en zingeving? Dit is geen natuurwetenschap. Moeten we niet vooral zo veel mogelijk bezoekers en beoefenaars van cultuur zelf laten spreken? Maar hoe veralgemeen je dat dan? En moet dat? Moeten we de maatschappelijke impact niet juist zoeken in het bijzondere, het unieke, het singuliere van wat cultuur teweegbrengt? Het, wel ja, onmeetbare.

Kunnen kunst en cultuur de wereld veranderen?

Ja, natuurlijk: als ze één individu veranderen, is de wereld veranderd. Vermenigvuldig dat vervolgens met duizend, tienduizend, honderdduizend enzovoort. Zoiets.

zoiets

1. EFFECTEN OP HET COGNITIEVE VLAK

“ Voor de eeuwherdenking is louter leren onvoldoende. Voorbij het cognitieve moeten we aan zingeving kunnen doen, reflexieve attitudes bijbrengen. En vanuit dat volledige begrijpen daden voor de toekomst stellen.”

PIET CHIELENS, COÖRDINATOR VAN HET IN FLANDERS FIELDS MUSEUM IN IEPER

“ Ik ben zelf tot '14-'18 gekomen door de literatuur, niet door een 'pure' historische belangstelling. Dus, ja: poëzie, korte verhalen en tevens schilderkunst, grafiek, beeldhouwkunst, muziek, ook lichte muziek, kunnen allemaal de interesse van leerlingen wekken.”

SOPHIE DE SCHAEPDRIJVER, HISTORICA,
HOGLERAAR AAN PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY

“ Lezen is investeren in jezelf, ruimte vrijmaken voor nieuwe ideeën, opinies, smaken en gevoelens. Lezen is tegen de stroom van het gangbare en gemakkelijke ingaan. Daarom is aandacht en zorg voor lezen, voorlezen en leesbevordering zo belangrijk voor onze huidige en toekomstige maatschappij.”

MICHEL VERMAERKE, GEDELEGEERD BESTUURDER FINANCIËLE FEDERATIE FEBELFIN

WAAR HEBBEN WE HET OVER?

Heeft aan cultuur doen een impact op onze geestelijke vermogens en onze cognitieve ontwikkeling? Met een modewoord: op onze hersenactiviteit? Levert het kennis op, vaardigheden, competenties, emotionele intelligentie? En als dat zo is, is dat dan allemaal overdraagbaar naar andere domeinen van het leven?

WAT ZEGT HET ONDERZOEK?

Het onderzoek naar cognitieve effecten is nog pril, maar wijst er wel op dat actief en passief aan cultuur doen bijdraagt aan meer zelfreflectieve kennis: kennis van zichzelf en van de samenleving waarin dat 'zelf' functioneert. Meer nog: cultuur is daar ook een collectief instrument voor. Vandaar gedeelde culturele identiteiten. In cultuur denkt een samenleving na over zichzelf. Over haar eigen cultuur. Over betekenissen van ervaringen. Over zingeving dus. Dat is het eigene van cultuur: het is een manier van kennen die je elders niet vindt. Daar hadden we het eerder over (zie bladzijde 18).

Er is op dit domein veel (deel)onderzoek mogelijk, zoals: luisteren naar muziek die positief gestemd is over de samenleving heeft een gunstig effect op ons sociale gedrag. Dat blijkt uit experimenteel onderzoek. Er is ook empirisch bewijs dat het leren bespelen van een muziekinstrument vaardigheden ontwikkelt: fijne motoriek, auditief vermogen, non-verbaal redeneren, woordenschat...

KUNST OM DE KUNST? EEN OESO-STUDIE

In 2013 publiceerde de OESO de studie *Art for Art's Sake?* Die biedt een overzicht van het bestaande empirische bewijs voor de cognitieve effecten van cultuureducatie uit elf taalgebieden. Creatieve en sociale vaardigheden zullen voor de economie aan belang toenemen, was het uitgangspunt.

2. EFFECTEN OP DE GEZONDHEID

“ De kunst – vooral de beeldende kunst, film en muziek – vormde tijdens mijn beroepsloopbaan het noodzakelijke tegengewicht om als persoon in balans te blijven. In tegenstelling tot de bedrijfswereld, die het domein is van de instrumentele logica en de doelrationaliteit, biedt de kunst de mogelijkheid om te ontsnappen in een wereld waarin de verbeelding en het gevoel centraal staan.”

PAUL TANGHE, HERVATTE NA EEN CARRIÈRE IN DE FINANCIËLE SECTOR ZIJN STUDIES FILOSOFIE

“ Van de Britse schrijver Ian McEwan is de uitspraak: ‘Romans zijn beter geschikt om de menselijke aard te analyseren dan boeken over psychologie of antropologie.’ Die overtuiging delen wij: romans verwoorden waar het in de wereld over gaat, en ze doen dat vaak accurater dan wetenschappelijke artikelen over dezelfde onderwerpen.”

DIRK DE WACHTER, PSYCHIATER EN PSYCHOTHERAPEUT

“ Lezen heeft een positieve invloed op de ontwikkeling van alle cognitieve en creatieve vermogens. Als je een boek leest, verlaagt bovendien het stressniveau. Tien minuten lezen per dag brengt het stressniveau al terug met zeventig procent. Dat kan niet breed genoeg worden uitgemeten. [...] De hele kunst is een kuuroord.”

JOKE HERMSEN, FILOSOFIE

MEER CULTUUR=GEZONDER. NOORS ONDERZOEK

Het Noorse onderzoek uit 2012 ging uit van de hypothese dat cultureel gedrag een indicator is voor een betere gezondheid. De uitkomst laat dat inderdaad zien: deelnemen aan cultuur, receptief of creatief, is significant gerelateerd aan een goede gezondheid, minder gevoelens van bezorgdheid, minder depressie en een hogere tevredenheid over het leven.

WAAR HEBBEN WE HET OVER?

De psychische en fysieke volksgezondheid is natuurlijk geen nieuwe zorg, maar wel één die in onze dagen prominent op de voorgrond treedt en zowat dagelijks de media haalt, om diverse redenen. Dat merk je ook in het recente cultuuronderzoek: er wordt nagegaan wat het verband is tussen deelnemen aan cultuur en gezondheid, gevoelens van welzijn en tevredenheid over het leven. Het vaststellen van die relatie is een complexe zaak: welzijn en gezondheid zijn afhankelijk van véél variabelen.

WAT ZEGT HET ONDERZOEK?

Het bewijs neemt toe dat culturele betrokkenheid (receptief of creatief) invloed heeft op de mate van tevredenheid over onze gezondheid en ‘het leven’. Anders gezegd: wie het voortaan heeft over het ‘bruto nationaal geluk’, kan dat niet langer alleen toeschrijven aan de economie, zoals politici vaak doen. De sleutel tot een geluksgevoel ligt (ook) (en vooral) elders.

Omvangrijke studies in Noorwegen, Schotland en Italië wijzen op deze band tussen cultuur en gezondheid. Volgens het Italiaanse onderzoek is deelname aan cultuur zelfs belangrijker voor het welzijn dan werk, sociale positie of inkomen, en verhoogt cultuur ook bij zieke mensen het welzijnsgevoel.

Als we het ruimer formuleren, kunnen we zeggen: deelnemen aan betekenisvolle activiteiten verhoogt ons welzijnsgevoel. Je kunt hieruit concluderen dat ook de kosten voor de gezondheidszorg lager zullen liggen. Let wel: het onderzoek meet niet de gezondheid zelf, wel de manier waarop mensen die ervaren. Maar die subjectieve gevoelens zijn op zichzelf zeer de moeite waard.

3. WELKE ERVARINGSWAARDEN REALISEERT CULTUUR?

“ Het is van groot belang dat een samenleving laat zien dat ze zich een ingrijpende gebeurtenis permanent wil herinneren. [...] Op het eiland Utoya zijn veel mensen op gruwelijke wijze gedood, maar daar zijn nog weinig sporen van. In zo'n geval moet je iets symbolisch doen, en dan kom je vaak bij de kunst uit.”

MANU KEIRSE, KLINISCH PSYCHOLOOG EN SPECIALIST ROUWVERWERKING

“ Ik geloof niet in talent. Er is alleen maar goesting, hard werken; de goesting om het nodige werk te doen. De amateurverenigingen geven al die goesting de kans om uit hun kast of garage te kruipen. Al die nonkels en vaders en tantes en nichten zijn de broedplaats van ons rijk cultureel aanbod. Iedereen begint als liefhebber.”

JOHAN HELDENBERGH, ACTEUR

“ Jongeren vandaag zijn nog steeds op zoek naar zingeving en verwondering. Het hoort bij jong zijn. Zowel zingeving als verwondering zijn de voedingsbodem voor en worden gevoed door kunst en cultuur. Vrije tijd en ruimte zorgden mee voor het ontstaan van jongerencultuur. Die vrije tijd en vrije ruimte zijn voor én cultuur én jongeren onontbeerlijk.”

PEDRO DE BRUYCKERE, PEDAGOOG

WAAR HEBBEN WE HET OVER?

Welke waarden worden waargemaakt als we aan cultuur doen? Welke waarden kennen we zelf toe aan bibliotheekbezoek en lezen, contact met erfgoed, het beleven van kunst enzovoort? Wat zoeken we er en wat vinden we belangrijk? Met andere woorden: welke waarden zouden niet worden gerealiseerd zonder kunst en cultuur? Denk aan veelgehoorde uitspraken als: uitgedaagd worden in je denken en verbeelding, emotioneel geraakt worden, bijleren, een 'nieuwe wereld' leren kennen, 'ontsnappen', anders naar de werkelijkheid kijken...

(Voor een goed begrip: wat we in de vorige zin opsommen, zijn *intrinsieke* waarden. Er zijn ook *extrinsieke* waarden van cultuur, bijvoorbeeld op sociaal en economisch vlak. Ook die zijn bijzonder belangrijk en ze zijn vaak nauw verbonden met de intrinsieke. Een museum- of concertbezoek kan op zichzelf boeiend, leerrijk, emotieerijk enzovoort zijn én tegelijk een sociaal gebeuren, net als het bijwonen van een jazzoptreden, een cursus, een kookclub... De extrinsieke waarden komen elders in II aan bod. En over 'zelfreflectie' als intrinsieke waarde ging het op bladzijde 18)

WAT ZEGT HET ONDERZOEK?

Goeie methoden voor publieksonderzoek en het meten van de effecten van cultuur op dit vlak zijn in volle ontwikkeling. Zo'n onderzoek is belangrijk, bijvoorbeeld om begrippen als 'spanning', 'onderdompeling' en 'ontsnappen aan de realiteit' in kaart te brengen en beweringen over de waarde van kunst als *Bildung* empirisch te onderbouwen: kunst zou denkkaders verruimen en verrijken.

Over theater en dans bestaat er onderzoek dat dit bevestigt. Voorstellingen die dit bewerkstelligen waarderen we ook hoger. Ander onderzoek geeft aan dat be-

zoekers van het commerciële en gesubsidieerde aanbod vooral vermaakt willen worden – dus niet zozeer uitgedaagd – door een professioneel gebracht optreden. Weer ander onderzoek wijst erop dat vakmanschap vaker leidt tot de realisatie van een waarde als ‘subjectivering’.

En ook: kunstintrinsieke waarden, zoals het ter discussie stellen van opvattingen en uitgedaagd worden in je denken, worden ook door meer populaire kunst- en cultuurvormen (popmuziek, televisie, film) gerealiseerd. De tweedeling ‘hoog/laag’ speelt hierin geen hoofdrol.

Er is Vlaams onderzoek naar de betekenis en beleving van boeken en lezen. Waarom lezen wij en bezoeken we dus bijvoorbeeld een bibliotheek? Om te relaxen, zaken uit te diepen of te verkennen. Dat zijn persoonlijke waarden op cognitief en gezondheidsvlak. Ook leergierige bezoekers van cultuurcentra focussen op het cognitieve, zoals het vormingsaanbod. Bij anderen primeert de sociale dimensie.

Duidelijk is alleszins dat kunsten, sociaal-cultureel werk en erfgoed ervaringen opleveren die ons tot nadenken stemmen en die we gebruiken om onze sociale identiteit aan de orde te stellen. We stellen dat ook op hoge prijs. Die intrinsieke waarden hangen nauw samen met extrinsieke, bijvoorbeeld sociale waarden. Ontmoeting – van andere deelnemers, van kunstenaars en hun werk, van mensen uit andere tijden of delen van de wereld – is een belangrijke waarde van de hele kunst- en cultuursector.

WAARDERING EN BETROKKENHEID HANGEN SAMEN. NEDERLANDS ONDERZOEK

Met name naar theater (en dans) is er onder meer in Nederland en elders recent onderzoek gedaan. Daaruit blijkt onder meer dat de waardering toeneemt als ook de ervaring en betrokkenheid intenser worden. Het onderzoek wordt onder meer gevoerd in een aantal Europese provinciesteden.

4. EFFECTEN OP DE ECONOMIE

“Maar nu realiseert Paul De Grauwe zich dat inbeelding en verhalen een reddingsboei kunnen zijn. Troost kunnen bieden. Als de drijfveer van de kapitalist woeker en vernedering is, dan moet de hedendaagse econoom, of liever de staathuishoudkundige, de méns herontdekken. De Grauwe zet zich naast Skidelsky als hij instemmend wijst op de echte oorzaak van de crisis: het falen van ideeën.”

JOURNALIST LUKAS DE VOS IN EEN LAUDATIO VOOR DE ECONOMOM PAUL DE GRAUWE

“Kunnen we dan als ondernemers niets bijleren van cultuur? Toch wel. Cultuur is voor vele ondernemers een inspiratiebron, een zingeving. Je leert meer uit een stuk muziek dat je begrijpt, dan uit een managementboek; je leert meer uit fictie dan uit non-fictie; je leert meer uit een mooi schilderij dan uit een jaarrekening. Cultuur brengt je tot de essentie der dingen en dat kan heel inspirerend werken.”

HANS MAERTENS, DIRECTEUR-GENERAAL VOKA WEST-VLAANDEREN

WAAR HEBBEN WE HET OVER?

Je hoort het wel eens: spreek niet langer van ‘subsidies’ maar van ‘investeringen’ in kunst en cultuur. Ze renderen doorgaans. Maar wat zegt onderzoek nu écht over het effect van kunst en cultuur op de economie? Wat is hun economische meerwaarde? In een zeer algemene zin is men het alvast hierover eens: technische vaardigheden, creatief denken en sociale vaardigheden, daar heeft een duurzame en innovatieve economie hoge nood aan. Met de laatste twee eigenschappen belanden we in het hart van cultuur. De grote uitdaging voor dit soort onderzoek is onder meer: hoe ‘vertaal’ je de symbolische waarde van de cultuursector in economische waarden?

WAT ZEGT HET ONDERZOEK?

We onderscheiden vier soorten effecten.

1. De georganiseerde cultuur zorgt voor directe en indirecte werkgelegenheid en voor economische activiteiten door wie eraan deelneemt (bijvoorbeeld als horecabezoeker). Als het om gesubsidieerde culturele actoren gaat, is het goed denkbaar dat de subsidies in de economie tot hogere effecten leiden dan wat er aan subsidies is betaald: het multiplier-effect. Het klinkt misschien verbazend, maar klassiek onderzoek naar deze impact van cultuur op de economie komt nog maar weinig voor: het is ingewikkeld en vaak betwistbaar, en er zijn belangrijker vormen van economische impact, vindt men tegenwoordig. (Er is een uitzondering: de directe werkgelegenheid in de cultuur- en/of creatieve sector wordt in kaart gebracht.) Dát er economische impact is, staat niet ter discussie: de vraag is alleen hoe groot die is. Als Brits onderzoek erop wijst dat een derde van al het toerisme cultuurgerelateerd is, dan is de economische impact ongetwijfeld niet te onderschatten.

-
2. Cultuur als motor voor de heropleving van steden of stadsdelen, met het Guggenheimmuseum in Bilbao en het Londense Tate Modern als beroemde internationale voorbeelden. Het gaat dan om iconoachtige gebouwen met inhoud, maar ook om festivals, evenementen, kleinschalige projecten in de openbare ruimte die aansluiten bij de bestaande creatieve infrastructuur, het samenbrengen van creatieve bedrijvigheid in een omgeving. De waaier gaat van anarchistisch over meer 'conventioneel' tot louter consumptief... Hier is een tendens merkbaar om aan te sluiten bij een bestaande culturele identiteit van een gebied – de gebouwde omgeving, het economische verleden... – en bottom-up te werken, met lokale actoren. Dergelijke 'culturele regeneratiestrategieën' werken, maar vaak pas volop na vijftien of twintig jaar. En cultuur kan niet alle problemen van een achtergestelde omgeving oplossen.
 3. Ook de aantrekkelijkheid van een stad of gebied om er te wonen of aan recreatie te doen is een vorm van economische impact. Hoe dragen culturele voorzieningen daartoe bij: ofwel omdat mensen het loutere bestaan van cultuur op prijs stellen zonder er zelf gebruik van te maken, ofwel omdat ze deelnemen aan erfgoed of cultuur?
Nederlands onderzoek geeft aan dat de economische waarde van gebouwd erfgoed hoger is dan de kosten voor het behoud, en dat mensen bereid zijn meer te betalen voor hun huis als er een rijk aanbod aan podiumkunsten is en een rijke (erfgoed)cultuur.
 4. Cultuur en creativiteit hangen nauw samen. Recent maakte de gedachte van de 'creatieve stad' opgang: als de economie van een stad of regio creatief wil worden en groeien, dan moet er een grote creatieve klasse bewoners zijn. Een bekende naam in dit verband is Richard Florida, die het begrip 'creatieve klasse' heel breed invult, wiens nuances veel beleidsmakers graag 'vergeten' en bij wie veel wetenschappers methodologische vragen hebben. Dat er een verband is tussen een grote creatieve bevolkingsgroep en de economische prestatie van een stad of streek, lijkt aangetoond, maar wat is de causaliteit? Vestigen kunstenaars zich graag in dergelijke steden omdat ze er een creatieve klasse vinden, eerder dan dat zij er de motor van zijn? In elk geval: onderzoek geeft aan dat een hoge bevolkingsdichtheid de creativiteit bevordert en dat de cultuursector de economie van zijn omgeving gunstig beïnvloedt...

CULTURELE BROWNFIELDS. EEN EUROPEES ONDERZOEK

Cultural Brownfields in European Cities: zo heet een recent onderzoek uit 2013 van L. Andres en B. Grésillon. Zij stellen vast, aan de hand van casestudies in Berlijn, Lausanne en Marseille, dat er vandaag de dag in achtergestelde stadswijken minder naar landmarks wordt gezocht en meer naar het aansluiten bij de bestaande culturele infrastructuur. Dat gebeurt op verschillende manieren, van anarchistisch tot consumptief.

5. EFFECTEN OP HET SOCIALE WEEFSEL

“ Ik ben in dat boek (*Last Night in Twisted River* van John Irving) geraakt door wat die twee mannen, die elkaar anders nooit zouden ontmoeten of tot vriend houden, zo enorm aan elkaar bindt. Ik vind het onbegrijpelijk dat er zo weinig broederschap is onder de mensen. Mensen gaan steeds op zoek naar de verschillen terwijl er zoveel mogelijkheden zijn om elkaar te ontmoeten.”

FRANK VAN MASSENHOVE, VOORZITTER VAN HET DIRECTIECOMITÉ FEDERALE OVERHEIDSDIENST SOCIALE ZEKERHEID

“ Ik kon via het boek [*sc. De helaasheid der dingen*] respect opbrengen voor mensen die het zoeken in de drank, het ongeluk ontvluchten. Ik vond er zoveel van terug uit mijn jeugd.”

DIRK NACHTERGAELE, VOORMALIG WIELERVERZORGER

WAAR HEBBEN WE HET OVER?

Cultuur bevordert de sociale cohesie en is goed voor verbinding, onderlinge betrokkenheid en de leefbaarheid van buurten: het is een veelgehoorde veronderstelling in tijden van snelle veranderingen op sociaal vlak. Maar wat is sociale cohesie en wat zijn indicatoren om zoiets te ‘bewijzen’? Ook deze notie krijgt in elk geval veel invullingen in het onderzoek. Daarom past hier eerst wat theoretische opheldering.

‘De samenhang tussen individuen en groepen in een samenleving’: dat kan een eenvoudige omschrijving van ‘sociale cohesie’ zijn. We hebben het dus over een kenmerk van een samenleving, maar dan één dat je ook vanuit een individueel perspectief kunt benaderen en bestuderen.

Hoe groot is die samenhang? Dat is afhankelijk van de relaties tussen individuen in een groep, tussen individuen onderling en de groepen, en tussen groepen. En de samenhang is een product van functionele relaties, maar ook van gedeelde waarden, normen, identiteiten, passies, verledens, idealen... Nog dit: er zijn *bindende* relaties. Dat zijn doorgaans langdurige verbanden op grond van familiebanden of overeenkomende interesses of kenmerken. *Overbruggende* relaties van hun kant dichten de kloof tussen verschillende identiteiten.

Culturele voorbeelden zijn vaak ‘overbruggende’ projecten, die over de grenzen van het vertrouwde willen kijken: disciplines, professionals en amateurs, bevolkingsgroepen, verenigingen, regio’s... Het beleid gaat er vaak (als vanzelf) van uit dat deelnemen aan kunst en cultuur de sociale cohesie positief beïnvloedt, en dus de omgeving gunstig verandert. Klopt dat?

WAT ZEGT HET ONDERZOEK?

Er is sinds een goede vijftien jaar behoorlijk wat onderzoek over deze kwestie. De relatie tussen kunst en cultuur en het sociale domein is minder vanzelfsprekend en voorspelbaar dan men vaak denkt en het vinden van empirische bewijzen is complex.

Hoe dan ook: een recent Amerikaans onderzoek stelt vast dat er een verband is tussen de diversiteit in de cultuurparticipatie van een individu en het succesvol activeren van het eigen sociale netwerk, bijvoorbeeld om een baan te vinden. Een Vlaams empirisch onderzoek leert dat diversiteit in muziekmaak zowel in hogere als lagere sociale milieus voorkomt en dat er een verband is tussen een gevarieerde cultuurparticipatie (dit gaat op voor twee derde van de Vlamingen) en het hebben van een breed sociaal netwerk. Mensen die aan cultuur doen sluiten zich ook vaker aan bij verenigingen. Dus: wie meer aan cultuur participeert, bouwt ook meer sociale relaties op, met alle gevolgen van dien. En omgekeerd. Cultuur en het sociale én welbevinden: ze zijn nauw met elkaar verweven.

1. Sociaal-cultureel werk: tellen, maar vooral vertellen

Betekenis en richting geven aan het samenleven, integratie, participatie, respect voor anders-zijn, de inrichting van dat samenleven in een democratische, solidaire en duurzame samenleving: dat is wat sociaal-cultureel werk met zijn vele organisaties doet en bevordert. In de woorden van ons eerste hoofdstuk: mensen socialiseren, kwalificeren en subjectiveren.

Wie zoekt naar bewijzen van de effecten van sociaal-cultureel werk, vindt die niet alleen in algemene cijfers, maar ook en vooral in verhalen en getuigenissen van individuele participanten.

Deelnemen aan sociaal-cultureel volwassenenwerk is volgens recent kwali-

tatief en kwantitatief Vlaams onderzoek grotendeels een sociale en educatieve aangelegenheid, waarin deelnemers behalve ontmoeting en gemeenschapsvorming ook cultuurbeleving en ontspanning erg belangrijk vinden. We ontmoeten er bekende en nieuwe mensen (bindende en overbruggende sociale cohesie). Er is een directe link met het behoud, herstel en versterking van het sociale weefsel van de Vlaamse samenleving.

En er is een samenhang tussen het deelnemen aan sociaal-cultureel werk, aan (andere) culturele activiteiten en maatschappelijke betrokkenheid. Deelnemers leggen een actieve levensstijl aan de dag: ze willen individuele interesses bevredigen, bijleren, op de hoogte blijven en een kritische houding aankweken, iets betekenen voor gelijkgezinden, de buurt of de samenleving, hun blik op de wereld verruimen en veranderen. Van deze mensen weten we intussen ook dat ze gemiddeld psychisch gezonder zijn...

2. Amateurkunsten: kapitaalsopbouw

Amateurkunstenaars participeren actief en 'producerend' aan cultuur, overwegend in groep. Het gaat volgens survey-onderzoek om een derde van alle Vlamingen en om maar liefst zeven op de tien 14- tot 17-jarigen. Wat zijn de sociale effecten? Een studie geeft aan dat er bij amateurkunstenaars minder sociale desoriëntatie is (het gevoel 'niet meer mee te kunnen'), minder sociaal isolement en meer sociale activiteit. Sociale motieven spelen voor deze mensen een belangrijke rol, ze participeren actiever dan andere groepen aan cultuur als bezoekers én ze doen meer aan sport.

Uit internationaal langetermijnonderzoek blijkt dat wie in zijn jeugd cultureel actief is, later meer kans maakt op een groter aandeel in de diverse vormen van 'kapitaal': sociaal, cultureel en ook economisch.

3. Kunst: samen verruimen

Recent Nederlands onderzoek legt een verband tussen het actief of passief participeren aan kunst – gedefinieerd als ‘spel van verbeelding’ – en vormen van cohesief gedrag. Dat komt onder meer omdat we er veelal voor samenkomen, zoals bij andere vormen van vrijetijdsbesteding. Het gaat dan ook vaak om bindende sociale cohesie, maar óók om overbruggende sociale cohesie in de eigen omgeving en ruimer: bijvoorbeeld als we door de beleefde of bezochte kunst onze perceptie veranderen of voorstellingsvermogen verruimen, of als verschillende groepen samenkomen.

4. Erfgoed: samen verbonden

Welke sociale effecten genereert het participeren aan gebouwd, materieel en immaterieel erfgoed, wat een klein vierde van de Vlamingen af en toe of zelfs frequent doet? Er is zowel in Engeland als in Vlaanderen onderzoek gedaan naar het draagvlak voor erfgoed en erfgoedinstellingen: musea, erfgoedbibliotheken, archieven... De draagvlak is er, zowel bij gebruikers als ook bij niet-gebruikers: de meeste mensen, ook minder geïnteresseerden, vinden dat deze instellingen belangrijk zijn als geheugen van onze samenleving.

Wat zijn de sociale effecten van erfgoedparticipatie? Er is een consensus dat erfgoed op individueel niveau leidt tot persoonlijke ontwikkeling en nieuwe kennis en vaardigheden, maar op maatschappelijk niveau is nog veel empirisch onderzoek nodig. Uit wat er is, blijkt dat historische gebouwen ons gevoel van verbondenheid met een plaats en de identiteitsvorming kunnen versterken. Ze bieden ook een sociale context waar we elkaar ontmoeten, ook in het dagelijkse leven, en ons sociaal kapitaal versterken. In de termen van dit onderzoek: erfgoedparticipatie bevordert bindend cohesief gedrag en

versterkt onze band met onze leefomgeving. Ze creëert ook meer begrip bij buitenstaanders voor een bepaalde omgeving en haar bewoners (overbruggend cohesief gedrag). Een jaarlijks Brits overzicht van de waarden en voor- delen van erfgoed – geen empirisch onderzoek – geeft aan dat meedoen aan erfgoedactiviteiten leidt tot meer kennis van en begrip voor anderen, ‘anders kijken’ en meer interesse voor een gemeenschap.

SOCIALE EFFECTEN VAN CULTUUR: BAANBREKENDE STUDIE

Use or Ornament?, de Britse studie van François Matarasso uit 1997, wordt internationaal beschouwd als het startpunt voor het onderzoek naar de sociale effecten van kunst en cultuur. Matarasso schreef het onder de Labourregering. Dit is nog altijd het grootste onderzoek in zijn soort. Matarasso combineerde diverse onderzoekstechnieken, maar liet vooral participanten aan cultuurprojecten zelf aan het woord. Dat leverde uitkomsten op zes domeinen op: persoonlijke ontwikkeling, empowerment van de gemeenschap en het individu, lokaal imago en identiteit, verbeelding en visie, gezondheid en welzijn en dus ook sociale cohesie.

6. DE EFFECTEN VAN CULTUUR: VRAGEN

Zoals elk onderzoek heeft ook dat naar de effecten van cultuur beperkingen en rijzen er vragen.

1. Is de band tussen cultuur en haar effecten causaal: als er X is, volgt daaruit Y? Hier raken we aan een algemeen probleem in veel menswetenschappen: er zijn altijd heel veel factoren aan het werk, die je als onderzoeker onmogelijk allemaal in rekening kunt brengen of elimineren. In de sociale werkelijkheid gelden geen ‘harde’ natuurwetten. De causaliteitsvraag rijst bijvoorbeeld bij Nederlands onderzoek: wie aan cultuur doet, zou positiever staan tegenover andere etnische groepen en autochtone Nederlanders. Zijn deelnemers niet uit de aard van de zaak meer ‘open’?
2. Veel effecten worden uiteraard ook door andere sectoren bewerkstelligd: onderwijs (kennis), buurtopbouwwerk (sociaal), sport (sociaal, gezondheid), een bedrijventerrein (economie), natuurrecreatie (economie)...? En spelen er, zeker in cultuureducatie, geen selectie-effecten mee: de sociaal ‘hoger’ gerangschikte leerlingen doen meer aan cultuur.
3. Zijn de persoonlijke waarden die gebruikers van cultuur ervaren, overdraagbaar naar bredere maatschappelijke waarden en andere sectoren dan cultuur? Ook dat is een moeilijke kwestie om er sluitend empirisch bewijs voor te leveren. Hetzelfde geldt voor de vaststelling dat veel onderzoek naar de effecten van cultuur zich op de korte termijn richt. Maatschappelijke impact, maar ook de cognitieve en sociale effecten bijvoorbeeld, speelt zich per definitie (ook) op de langere termijn af.
4. Heeft de georganiseerde cultuur ook negatieve effecten: ecologisch (geluidshinder, energiegebruik), sociaal (uitsluiting, gevoelens van vervreemding, duurdere huizenprijzen in een ‘culturele buurt’)? Het onderzoek focust in de eerste plaats op positieve effecten, wat natuurlijk begrijpelijk is. We wijzen

er hier in de marge op dat ook lagergeschoolde mensen in Vlaanderen participeren aan (al dan niet gesubsidieerde) cultuur, maar in mindere mate dan hogergeschoolden.

5. Zo’n inventaris bekijkt vooral de *vraagkant*: wat willen mensen van cultuur, wat verwachten ze, wat gebeurt er bij hen? Ons beperken tot zo’n vraagperspectief is beperkt tot zelfs discutabel en gevaarlijk: het cultuur**aanbod** – objecten, activiteiten, handelingen – genereert onmeetbare, onverwachte effecten die men de moeite van het meten niet waard vindt. Cultuur heeft eigen, ongevraagde krachten. Cultuur kan voor onmaat zorgen, zoals we zeiden. Die is per definitie onmeetbaar. Als je dan ook nog eens weet dat veel waarden die we wél kunnen meten, van die onmaat afhangen...

Daarom hebben we van dit boekje en het rapport waarop het is gebaseerd een drieluik gemaakt, waarin de inventaris wordt omgeven door twee argumenterende delen.

“ *De politiek, met name tijdens verkiezingscampagnes, schildert de samenleving voortdurend af zoals de maakbaarheidscultuur dat het liefste ziet: als een eenduidige formule van probleem – maatregel – oplossing. Het eindeloos ambigue krachtenveld ertussen, van belangen tot compromissen en van toeval tot geluk, hoort simpelweg niet in het schema thuis. Het gevolg: permanente teleurstelling over ‘hullie’ in Den Haag.*”

ROB WIJNBURG, FILOSOOF EN OPRICHTER VAN DE CORRESPONDENT

#3

CULTUUR, AUTONOMIE EN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP

OVER DE FUNDAMENTEN

Even hernemen: cultuur neemt mensen op in een sociale orde en vormt ze. Cultuur houdt een... cultuur ook dynamisch door nieuwe 'maten' binnen te brengen, die de oude uitdagen. Dat betogen we in I. In II brengen we bewijs- en meetbare effecten van cultuur in kaart.

DE ONMISBARE GEMEENPLAATS

Geregeld valt in dit boekje het woord 'gemeenschap'. Daar zit een oud begrip in dat recent internationaal weer opgang maakt: het gemeen. In het Engels: dat wat *common* is, wat van alle leden van een gemeenschap is. Het zit bijvoorbeeld ook in 'gemeenplaats', in het Frans: *lieu commun*.

Met de deur in huis: het vrijwaren en het behoeden van het gemeen is van levensbelang voor het overleven van een cultuur. Van een... gemeenschap.

Wat is dat concreet, het 'gemeen'? Natuurlijke bronnen uiteraard, zoals water, lucht en de natuur, maar ook culturele facetten: de publieke ruimte, taal, basisinformatie, sociale fundamenteen enzovoort. Een recent voorbeeld is de internetencyclopedie Wikipedia. Die wordt gemaakt en gecontroleerd door vrijwilligers en is grenzeloos en gratis toegankelijk. Wikipedia is een nieuw 'gemeen' van de wereldgemeenschap.

De economie heeft veel van wat ooit 'gemeen' was, geprivatiseerd. Denk aan de middeleeuwse weidegrond die aan een gemeenschap toebehoorde om er het vee op te laten grazen. Toch hebben ook die markteconomie en haar overheden belang bij laagdrempeligheid en toegankelijkheid: mobiliteit, communicatie, zorg, onderwijs, rechtspraak... Allemaal dragen ze nog minstens sporen van de gedachte dat het gemeen belangrijk is.

Maar er is meer. Er moet meer zijn. In de ruimte van het gemeen – dat is dus de ruimte waar we allemaal toegang toe hebben of zouden moeten hebben – moet het vonken en spanningen geven. Alleen zo krijgt een gemeenschap vorm, vervelt ze en vernieuwt ze zichzelf. Spanningen en confrontaties houden het gemeen levendig: smaken, stijlen, belangen, subculturen, politieke voorkeuren, levensovertuigingen, etnische achtergronden... Te veel consensus is stilstand. Zo'n spannend gemeen is dus onmisbaar voor een dynamische cultuur.

Hier betogen wij dat de cultuursector een onmisbare, 'gemene' rol speelt in die vernieuwing en dynamisering van een gemeenschap: door dingen ter discussie te stellen, door nieuwe gemeenschappen te scheppen of te verbinden, door onzichtbare of onhoorbare onderdelen van een gemeenschap in beeld te brengen of een stem te geven. Er is een intense samenhang tussen de gemeenschap en cultuur.

1. De gemeenschap en haar politieke dimensie.

Of hoe het gemeen en de betekenis van het leven afhangen van het politieke model

Het is een... gemeenplaats: politiek bepaalt het leven. Het politieke model bepaalt ook wat de status en de plaats van 'het gemeen' is. In de westerse wereld gaat het grosso modo om twee grote modellen.

Het Rijnlandse kapitalisme of 'kapitalisme met een menselijk gezicht'

Het begrip 'het Rijnlandse model' dateert van 1991 maar de realiteit erachter is ouder. Het verwijst naar het economische model dat in de landen van de Rijn, en ook in de Scandinavische landen en Japan, sinds de Tweede Wereldoorlog werd gebruikt. Volgens velen staat het sinds de jaren 1990 onder druk.

Dit zijn volgens voor- en tegenstanders een aantal kenmerken van het Rijnlandse model:

- een cultuur van overleg tussen de overheid, werkgevers en werknemers;
- biedt een buffer voor de pure vrije markt;
- organiseert vormen van herverdeling van de middelen en de winst;
- acht naast welvaart ook welzijn belangrijk;
- stimuleert de verantwoordelijkheid van de samenleving voor de mens (mensen met beperkingen, mensen in armoede...) en het milieu;
- houdt meer dan de financiële beurzen de lange termijn in het oog.

Veelgehoorde vormen van kritiek op het model zijn:

- een 'stroperige' en trage besluitvorming;
- niet functioneel en niet concurrentieel op de wereldmarkt;
- nivellerend, waardoor creativiteit en excellentie gesmoord worden.

Naar een meer Angelsaksisch, neoliberaal model

Steeds meer Rijnlandse economieën en vormen van beleid evolueren naar een meer Angelsaksisch model. In die context wordt vaak het label 'neoliberaal' gebruikt.

Dit zijn enkele kenmerken van het neoliberale economische model:

- van een industrieel naar een meer financieel kapitalisme;
- de noodzaak van economische groei staat niet ter discussie;
- bezuinigen op sociale uitgaven, kleinere invloed van vakbewegingen;
- privatisering van overheids- en nutsbedrijven, deregulering van markten, kleinere invloed van de politiek;
- flexibilisering van de economie en de arbeidsmarkt;
- toenemende kloof tussen arm en rijk, zowel in vermogens als salarissen.

Veelgehoorde vormen van kritiek op het model zijn:

- minder waardering voor ervaring en ‘ambachtelijke’ kennis, door flexibilisering en opschaling;
- mensen worden op veel terreinen meer consument, ook voor de overheid: in de zorg, het onderwijs...;
- meer concurrentiedenken, ook tussen mensen. Meer individualisering, meer druk;
- verschillende domeinen van de samenleving worden ‘geëconomiseerd’. In de culturele sfeer zien we de groei van de creatieve industrieën.

Hoe men zich ook tegenover de twee modellen verhoudt, dit is wel duidelijk: het gaat hier niet alleen om hoe een economie is georganiseerd, maar ook om hoe een hele samenleving vorm krijgt en hoe individuele mensen zich in die samenleving bewegen.

DE GROTE AFWEZIGE: CULTUUR

Rijnlands of Angelsaksisch model, er is één constante: cultuur blijft in het beleid en in de debatten nagenoeg buiten beeld. Dat is ongemeen merkwaardig: uit I en II leren we onder meer dat kunst en cultuur goed zijn voor de fysieke en psychische gezondheid van mensen. En voor de economie. En voor de sociale cohesie. En wie cultureel geïntegreerd is in een gemeenschap en er autonoom functioneert, heeft meer kans om zijn/haar leven en samenleven betekenis en zin te geven.

Cultuur was al nauwelijks zichtbaar en verdwijnt de jongste tijd nog meer uit het politieke beeld: er wordt in nogal wat landen flink op bezuinigd. Zowel voor- als tegenstanders van bezuinigingen verwijzen in hun argumentatie naar autonomie als waarde. Wie pro bezuinigingen is op het cultuurbudget van de overheid, pleit voor onafhankelijkheid van subsidies. Wie tegen besparingen is, pleit voor onafhankelijkheid van de markt.

“ Een mooi boek, een schilderij, muziekstuk of film, het kan me raken, mij ontroeren, blij maken, me confronteren met mezelf, wie ik ben of niet ben, hoe we samen zijn of niet zijn. Investeren in cultuur is werken aan het vrije denken van mensen, cultuur is een prachtig geschenk, om elke dag meer van te genieten.”

GUIDO DECOSTER, ADMINISTRATEUR-GENERAAL AGENTSCHAP VOOR BINNENLANDS BESTUUR

“ Cultuur is voor mij een demonstratie van de wil om iets méér te maken van de dingen, maar dan wel op de uitdagende manier. Wat ik er zoek is de creativiteit, ofwel natuurlijk en organisch alsof het zo was voorbestemd, ofwel het resultaat van vastberadenheid, vakmanschap en volharding. De beloning is in elk geval vaak aanwezig: soms kippenvel, soms beklijvend, soms gewoon genieten van het blij gevoel dat ik dit mag meemaken.”

CATHERINE RUYSS, HR CONSULTANT

“ Ik kan alleen maar wensen dat de overheid zich niet vergaloppeert in eindtermen en resultaatsverbintenissen. Het recht op verbeelding is ook een mensenrecht. Dat houdt niet op je 12de levensjaar op. Het is onze zuurstof. Onze asem voor misschien niet een beter maar dan toch een dieper leven. Waarin plaats is voor complexiteit en vragen die je je nooit stelde, zonder garantie op antwoorden. Kunst is dus niet zo ver van ons leven verwijderd. Wie kunst wereldvreemd vindt, moet dringend zijn wereld opnieuw bekijken.”

CHANTAL PATTYN, NETHOOFD VAN KLARA, RADIOMAAKSTER

“ Willen de kranten aub overzicht maken van reacties van partijen op dood van Hoet & Mortier? Om boven te halen bij cultuurbesparingen.”

TWEET VAN FRANK VAN MASSENHOVE, VOORZITTER DIRECTIECOMITÉ BIJ DE FEDERALE OVERHEIDSDIENST SOCIALE ZEKERHEID

2. Een paradox: hoe autonome ruimtes en autonome mensen samenhangen met de gemeenschap

DE TOENEMENDE AFHANKELIJKHEID VAN CULTUUR

De autonomie van cultuur, wat is dat? Laten we de vraag omkeren: wanneer is cultuur niet autonoom? Als een externe factor haar bepaalt, zoals de markt of de staat met hun respectievelijke macht en vertegenwoordigers. Hun logica's en waardekeaders zijn anders dan de culturele.

In I hadden we het over de sociale orde: de gedeelde, gemene betekenissen in een... gemeenschap. Zo'n gemeenschap heeft een eigen dynamiek, met individuen die zich daarin herkennen. Een voorbeeld: wat is 'goede zorg'? Dat wordt bepaald in de interactie tussen dokter, verpleger en patiënt. Zeg maar: de medische gemeenschap. Idem voor goede wetenschap, cultuur, onderwijs enzovoort. Elke cultuur en subcultuur heeft codes om zichzelf te beoordelen.

Een vaak gehoorde klacht in veel domeinen is dat externe factoren aan belang winnen. Vooral economische waarden worden meer en meer bepalend in andere maatschappelijke domeinen: efficiëntie, 'kijkcijfers', *evidence*... Zo kan economische efficiëntie dwingender worden dan de kwaliteit van de zorg of van de wetenschap.

Een cultuur stelt dan niet langer zelf de regels, maar wordt ingrijpend bepaald door een logica die niet de hare is. Anders gezegd: de waarden van de diverse

'culturen' (onderwijs, zorg, cultuur enzovoort) worden vervangen door externe waarden: quota van te behandelen patiënten, wensen van kapitaalkrachtige financiers, aantal te behandelen dossiers, publiekstoeloop...

Veel professionals in de cultuursector hebben het gevoel dat ze hun eigen 'cultuur' – sociaal-culturele expertise, historische kennis, knowhow op het vlak van de kunsten – niet meer in de hand hebben of kunnen inzetten. Of dat ze ondergeschikt worden gemaakt aan andere logica's, aan cultuurvreemde mechanismen.

Het gevolg, niet alleen in cultuur: verlies van voldoening en zelfbeheer, het gevoel geen grip meer te hebben op het eigen bestaan, op zin en betekenis... Op de eigen autonomie. Toegepast op cultuur: een niet-autonome cultuur. Die is tot mislukken gedoemd.

DE TOENEMENDE DRUK OP CREATIVITEIT

Over creativiteit hebben we het in I. In één zin: creativiteit dient in de kunst... de creativiteit. In andere domeinen of sectoren heeft ze telkens andere doelen.

Creativiteit is overal gebaat bij uitwisseling en toegankelijkheid. Dat staat haaks op het heersende concurrentiedenken en op fenomenen als patentering, priva-

tisering... Het is een paradox in de huidige economie: de tendens naar privatisering en afscherming staat tegenover de algemeen gedeelde roep om meer creativiteit en innovatie.

Creativiteit is ook gebaat bij autonomie, te beginnen met de autonomie van het individu: alleen een vrije, individuele geest kan creatief zijn, niet gehinderd door armoede, hoge stress, een strakke budgettering, instrumentalisering, de plicht om direct meetbare resultaten af te leveren, een verbod op risico's nemen, op geklungel en op de broodnodige verveling... Dat geldt niet alleen in de culturele sfeer, maar ook in het onderwijs, het bedrijfsleven, de zorg enzovoort.

DE RELEVANTIE VAN KUNST

De roep om autonomie wordt vooral in verband gebracht met kunst. Over die veelbesproken autonomie van kunst willen we vooral een veelgehoord misverstand in het publieke debat uit de weg ruimen: autonomie staat *niet* tegenover 'maatschappelijke relevantie'. Het is net de relevantie van kunst dat ze laat zien dat alles wat in een gemeenschap is, ook altijd anders kan zijn. Denk aan de onmaat uit I. Kunst heeft het vermogen om die onmaat binnen te brengen. In *díe* zin is ze autonoom: onafhankelijk van de maat. Of nog: kunst is tegelijk autonoom en sociaal. Dat laatste is niet vanzelfsprekend en moet door de samenleving zelf worden bewaakt.

Autonomie in deze zin is een behoorlijk recente, 19de-eeuwse verworvenheid van de kunsten. Ze moesten zich eerst emanciperen van Het Systeem. Te weten: de kerk en de machthebbers. Van 'waarheid' en 'moraliteit'. Dat zijn waarden uit andere sferen. Vandaag zijn het musea, academies, uitgevers, verenigingen, critici, programmatoren, kenners enzovoort die eigen regels en criteria hanteren, in het beste geval. Ook zij wortelen volop in de gemeenschap. Dus: de autonomie van kunst is geworteld in de gemeenschap. *L'art pour l'art*, dat bestaat simpelweg niet.

Siamees verbonden: autonomie en gemeenschap

“ De kunstenaar die zegt dat hij artistiek bezig is en dat hij niets te maken heeft met de samenleving aanvaard ik niet als kunstenaar. Ik denk dat de kunstenaar die zegt dat hij maatschappelijk *niét* is geëngageerd, daarmee ook al een politieke uitspraak doet. De kunstenaar is altijd met de samenleving bezig.”

GERARD MORTIER

Autonomie in cultuur, creativiteit en kunst is niet het tegendeel van gemeenschap: de twee veronderstellen en bepalen elkaar. Een gemeenschap bestaat niet zonder de autonomie van cultuur, en autonomie kan niet zonder ondersteuning van de gemeenschap. Het is een taak van een cultuurbeleid de autonomie – en dus de gemeenschap – te waarborgen.

3. Een extra dimensie voor politiek en economie: het gemeen van de cultuur

VRIJHEID IN GEMEENSCHAP

Individuele vrijheid zonder collectieve gemeenschapsstructuren, instituties en constituties bestaat niet. Niet alleen biedt die gemeenschap veiligheid, solidariteit en dus de nodige vormen van zekerheid, ze is ook een afzetpunt om je individuele vrijheid vorm te geven. Je eigen cultuur. Dat is wat we in hoofdstuk I betogen: cultuur socialiseert en subjectieveert. We zeggen daar ook dat zo'n gemeenschap een ruimte is waar volop gebotst, gediscussieerd en democratisch van mening verschild mag worden. Moet worden.

Een gemeenschap die alleen bestaat uit atomistische individuen, losgezongen *homines economici*, consumenten en medeburgers die in de eerste plaats concurrenten zijn, is geen gemeenschap. Dan – en alleen dan – klopt een uitspraak als: 'There is no such thing as society'. Dan is de gemeenschap bedreigd. Of zelfs onbestaande.

Verboden te zingen: Happy Birthday

Happy birthday to you, happy birthday to you... We hebben het allemaal uitentreuren gezongen. Het lied is gemeen goed.

Dat is buiten een privébedrijf gerekend, dat het auteursrecht op Happy birthday to you verworven heeft. Dit is een extreem voorbeeld van een proces dat al eeuwen bezig is: de privatisering van gemeenschappelijk bezit, maar ook van immateriële zaken, zoals informatie, culturele praktijken en zelfs communicatie. Denk aan Facebook, fossiele brandstoffen, watervoorziening, privacy, genetische codes zelfs... Wat gemeen moet zijn, dient hier om winst te maken.

DUURZAME ECONOMIE = SOLIDE GEMEENSCHAP

Cultuur is een gemeenschappelijke praktijk die voortkomt uit sociale interactie. Zo veel mogelijk mensen – nee: ieder lid van een gemeenschap – moeten dan ook kennis en vaardigheden kunnen verwerven om er zich bij aan te sluiten en er een eigen authentieke rol in te spelen. In de vorige zin zitten opnieuw de drie culturele praktijken verscholen die dit hele boekje schragen: kwalificeren, socialiseren en subjectiveren. (Het beleid, of het nu Rijnlands of Angelsaksisch is, heeft moeite met dat subjectiveren en probeert vooral de socialisatie en kwalificatie te beheren en beheersen: door regulering, bureaucratie, beleidsplanning, audits, evaluaties...)

Wat gebeurt er als we cultuur meer en meer als koopwaar beschouwen en haar in toenemende mate privatiseren? Als participanten vooral consumenten en makers producenten worden? Dan komt de gemeenschappelijkheid in het geding, en dus de cultuur zelf. Dan is de 'gemeenschap' zoek en is cultuur niet langer voor

iedereen toegankelijk, als bijdrager of als participant. Dan valt een belangrijk element van een democratische samenleving weg.

Roofbouw op het gemeenschappelijke culturele bezit is op termijn vernietigend voor de cultuur én dus voor de creatieve economie, die van die cultuur afhankelijk is. Een duurzame economie vergt een solide gemeenschap.

CULTUUR ALS HET FUNDAMENT

Een gemeenschap deelt culturele waarden. (Nog eens herhalen dat we 'cultuur' in een zeer brede zin interpreteren.) Dat blijkt ook uit het economisch handelen: als bijvoorbeeld de overtuiging overheerst dat winstmaximalisatie een mensenleven betekenis geeft, dan is dat een gedeelde culturele waarde. Zoals we in dit boekje al vaker betoogden, leven er binnen een gemeenschap uiteenlopende visies. Bijvoorbeeld over winst, economische groei, duurzaamheid, inkomens- en sociale verschillen enzovoort. Sommige worden uitgesproken, andere niet.

De onmaat van kunst in praktijken gebracht

“ Ik zie een groeiende behoefte aan verstillend en verdiepend. De tijden van het oppervlakkige en gemakzuchtige consumentisme lijken voorbij. Reflectie en bezinning, dát is het nieuwe verlangen. We weten nog niet goed hoe we dit in onze levens moeten inbouwen, maar we beseffen wel al de noodzaak ervan.”

JOKE HERMSEN, FILOSOFE

Culturele en kunstprojecten bieden een vrijplaats om te experimenteren met alternatieven, met 'onmaten'. Twee voorbeelden:

- > *als de maat van onze tijd 'economische winst' is, ook in veel culturele omgevingen, dan is experimenteren met 'creatieve winst' een buitenmaats experiment. Dergelijke experimenten vinden plaats, bijvoorbeeld in cultuurcoöperaties;*
- > *als het adagium luidt dat 'de kunstwereld veel kan leren van het bedrijfsleven', dan is de omkering daarvan buitenmaats: het bedrijfsleven kan veel leren van de kunstwereld. Daar zijn experimentele voorbeelden van, met workshops 'hoe omgaan met creativiteit?' voor topmangers. Je hoort ondernemers betogen dat bedrijven kunnen leren van kunstenaars.*

ECONOMIE, POLITIEK, DEMOCRATIE: AFHANKELIJK VAN CULTUUR!

Economie (met sociale correcties) en politiek, en hoe die twee elkaar kunnen of moeten beïnvloeden: die relatie domineert het maatschappelijke debat. Cultuur staat erbij en kijkt ernaar. In termen van Karl Marx: cultuur is de bovenbouw.

Dat discours draaien we hier om: de hedendaagse economie – en dus zeker niet alleen de zogeheten 'creatieve economie' – draait na het Ford-tijdperk in al haar sectoren en takken steeds meer op culturele waarden en creativiteit. En de gedachte dat ook politiek een culturele dimensie heeft, treedt sinds de jaren 1990 meer en meer op de voorgrond.

Hoe langer hoe meer betekent een politiek project dat je de diversiteit van mensen, groepen en hun levensprojecten en waarden in een gemeenschap erkent, juridisch en ook sociaal-cultureel. Volgens sommigen hangt het klassieke verdelen van goederen (*redistribution*) van die erkenning (*recognition*) af. Cultuurpolitiek als onderbouw van het maatschappelijk leven.

Democratie veronderstelt bij burgers het vermogen om zich te informeren, na te denken over waarden, van mening te verschillen en te onderhandelen. Daarom is ook zij afhankelijk van de gemeenschappelijke culturele ruimte. Dáár denkt een gemeenschap na over wat ze belangrijk en betekenisvol vindt, en wordt ze geconfronteerd met andere perspectieven.

Cultuur is dus het fundament voor het gemeenschappelijke leven, samen met het onderwijs. Dat krijgt overigens meer en meer de kritiek dat het hier niet meer aan beantwoordt en zich voegt naar externe normen. Cultuur en onderwijs socialiseren, kwalificeren en subjectiveren de burger en vormen zo de basis van de gemeenschap. Neem die weg, en de Vlaamse Gemeenschap wordt een Vlaamse Markt. *No more society anymore*. Politici worden managers, beheerders, niet langer vormgevers. In een samenleving zonder autonoom cultuurbeheer is de burger een consument.

De derde kracht

“

Kwaliteitsvolle kunst- en cultuureducatie creëren kansen voor allerlei uiteenlopende talenten bij onze kinderen en jongeren. Door ruimte te maken voor hun persoonlijke en culturele ontwikkeling, vaart de hele samenleving hier uiteindelijk goed bij.”

FRANK VANDENBROUCKE, HOOGLEERAAR AAN DE FACULTEIT ECONOMIE EN BEDRIJFSWETENSCHAPPEN VAN DE KU LEUVEN

“

Ik kijk van nature naar de toekomst, maar in een bedrijf en ook in de samenleving begrijp je pas wat je nu en in de toekomst moet doen als je het verleden kent. Daarom vind ik geschiedenis zo belangrijk.”

JAN VAN DEN NIEUWENHUIZEN, VOORMALIG AFGEVAARDIGD BESTUURDER VAN SD WORX

Het spel tussen de politiek en de markt geeft vorm aan een gemeenschap: dat is een klassiek beeld. Maar los van de overheid en de markt is er een autonome macht die het gemeen mee bepaalt: het culturele, sociale spel tussen mensen.

Het bewijs van die kracht wordt bijna dagelijks geleverd: als weer blijkt dat wiskundig uitgedokterde voorspellingen van de conjunctuur niet kloppen, technische oplossingen niet aanslaan, het bruusk introduceren van een nieuwe ‘cultuur’ mislukt en schaalvergroting geen garantie biedt op succes. Er heerst een crisis van het vertrouwen, luidt het. Vertrouwen is een bij uitstek gemeenschappelijke waarde.

Cultuur als zelfstandige, autonome sociale praktijk ontsnapt aan staatsstructuren en marktconjuncturen. Natuurlijk probeert zowel marketing als propaganda die wemelende cultuur in te palmen, maar dat blijkt vaak niet te werken, net door die culturele onafhankelijkheid.

EUROPA EN ZIJN DRAAGVLAK

Waarom ontbreekt het de Europese Unie meer en meer aan een draagvlak? Omdat er nauwelijks een Europese Gemeenschap is – zo heette de Unie bij haar ontstaan – maar vooral een Europese Markt. De idee van de duurzame vrede en het opkrikken van de economische welvaart door samenwerking waren de twee motieven voor de groei naar een eengemaakt Europa. Ze doen het niet langer. Het ontbreekt de Europese politiek aan een gedeeld, gemeen verhaal en gemeenschappelijke waarden. Er is geen basis meer om te wijzen op het belang van Europese samenwerking.

Europa is een economisch en enigszins sociaal verhaal, geen cultureel. Vandaar het gebrek aan vertrouwen, dat vervolgens gaat wegen op iets als de muntunie. Technocratie en economische efficiëntie volstaan niet om van Europa een dynamische gemeenschap te maken. Daar is cultuur voor nodig.

De zin van zinloosheid

Zinloos geweld: het begrip valt vaker. Bij bepaalde sociale incidenten verwijst men vaak naar sociaal-economische ongelijkheid om het fenomeen te verklaren. De zinloosheid waarvan sprake klopt wellicht, maar dan in een andere betekenis: het gebrek aan zin en culturele herkenning speelt een hoofdrol in menselijke frustraties.

Zo belanden we terug bij ons uitgangspunt: cultuur is de zingever van een mensenleven. Wie aan haar autonomie raakt, belet dat een bestaan betekenis krijgt. Als dit dramatisch klinkt, dan is dat omdat dit drama inderdaad besloten ligt in het niet-erkennen van cultuur.

Er is niets zo dramatisch als niets te betekenen voor anderen. Ontkend worden. Geen plek hebben. Niemand zijn.

Betekenis- en zinvol leven en samenleven: dat is de ultieme, autonome waarde van cultuur.

OVER NAAR VLAANDEREN

Vlaanderen is Europa niet. Er is nog een levendig gemeen en cultuur is lange tijd erkend als een belangrijke politieke component: de culturele traditie is stevig, bloeiend en verspreid aanwezig.

Maar ze is niet eeuwig en niet vanzelfsprekend. We kennen intussen de twee externe factoren die de autonomie van cultuur kunnen bedreigen: de markt en de staat. En we weten intussen ook dat die bedreiging op haarzelf een bedreiging vormt voor het goed functioneren van... de markt en de staat. Want zij kunnen beide niet zonder cultuur. De cirkel is rond.

Cultuur, economie en politiek moeten duurzaam in balans worden gebracht, zonder overregulering en besluiteloosheid (de gevaren van het Rijnlandse model), en zonder een doorgesloten privatisering, economische competitie en verdamping van het gemeen (de gevaren van het neoliberalisme). Verbeelding werkt, inderdaad.

CULTUUR ZOALS ZE IS. BIS

“ *Iedere keer als ik lezers ontmoet, word ik eraan herinnerd dat je als schrijver, zelfs als schrijver in een postmoderne democratie, een ander perspectief te bieden hebt. En dan herken ik eens te meer hoe het perspectief van de literatuur ook nu nog lijkt op dat van de schilders van de zeventiende eeuw, die ons verlostten van de banaliteit van de individuele ervaring.*”

JENS CHRISTIAN GRØNDAHL, DEENS AUTEUR

bis

EEN KLEIN WONDER

“Toen in 1989 in Berlijn de afbraak van een muur de wereld veranderde, moest mijn grootmoeder noodgedwongen haar huis op het platteland verlaten: op de plek waar ze negenenvijftig jaar lang naar de horizon had getuurd, kwam een industriezone. Ze belandde in een bejaardenflat in het centrum van de stad, waar ze alleen nog uitzicht had op een smalle, grijze straat.

Omdat ik merkte dat ze zich daar vaker verveelde en ikzelf al jaren geen beter middel kende dan lezen om de tijd te verschalken, bracht ik op een woensdag een roman van de bibliotheek mee, hopen dat die haar zou helpen de momenten van eenzaamheid aangenamer te maken, maar tegelijk vrezend dat mijn plan zou mislukken, want altijd had ik haar enkel de krant zien lezen, en af en toe een Courths-Mahler-stationsroman die ze kreeg van een schoonzus, maar wel telkens moest terugbezorgen.

Er voltrok zich een wonder: grootmoeder las het boek in nog geen week tijd uit, en wilde meer. Steeds voltrok zich daarna op woensdag hetzelfde ritueel. Het boek dat grootmoeder had gelezen lag klaar op de krantenbak, en ik verving het door het ongelezen exemplaar. Haar wereld had zich door haar verhuizing letterlijk verkleind, maar lezend schiep ze zichzelf een nieuwe horizon. Ze vertelde dat de tijd nu sneller voorbijging, en de vrouw die haar hele leven nooit buiten België was geweest, deed dat met de boeken die ik meebracht plots wel. Dat is ook precies wat romans doen: ze brengen je naar plekken waar je niet eerder was en misschien nooit zal komen. Als lezen de overtreffende trap van reizen is, dan geldt daarvoor bij uitstek dat het je horizon verruimt. Wie reist, is deel van het landschap, maar wie leest, cirkelt er als een alziende adelaar boven.

De rivier waarin mijn grootmoeder stond, ging anders stromen. Haar dagelijkse leven kreeg nieuwe en andere kleuren. Dat veranderde ook mij, want mijn geloof in de kracht van verhalen is dankzij haar ontkiemd, en misschien is daar zelfs de schrijver in mij wakker geworden.”

Ann De Craemer, auteur

Colofon

DE WAARDE VAN CULTUUR EEN ONDERZOEK NAAR HET MEETBARE EN ONMEETBARE

Tekst Patrick De Rynck

De onderzoeksopdracht “De waarde van cultuur”

Auteurs: Sophie Elkhuizen, Pascal Gielen, Quirijn van den Hoogen, Thijs Lijster en Hanka Otte.
Onderzoekscentrum Arts in Society/ Rijksuniversiteit Groningen

Initiatief : Socius, Locus, Cultuurnet Vlaanderen, FARO, Vlaams Theaterinstituut,
Bibnet, Circuscentrum, BAM, Forum voor Amateurkunsten, Demos, Stichting Lezen,
Muziekcentrum Vlaanderen en Vlaams Architectuurinstituut

Met de steun van: Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media in samenwerking met het
Onderzoekplatform Cultuur

Integraal onderzoeksrapport: www.vlaanderen.be/cultuur

Fotografie Cover: Paul Verstreken
Blz 29: Nisran Azouaghe
Blz 10-19-44: Brecht Goris

Productie en vormgeving mdmedia & partners (www.mdmedia.be)

Druk Sint-Joris, Oostakker

Verantwoordelijke uitgever Fred Dhont
Socius - Steunpunt Sociaal-Cultureel Volwassenenwerk
Gallaitstraat 86 bus 4
1030 Brussel

D/2014/4393/7

ISBN 9789069790350 - NUR 757

